

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ
ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ κ. ΒΑΣΟΥ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗ

Ἐκ τῶν τέλη τῆς 2ης χιλιετηρίδας π.Χ. ὡς σήμερα, ἀπὸ τότε δηλαδὴ πὸν οἱ Ἀχαιοὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Κύπρον καὶ τὴν ἐξελλήρισαν, κοινὴ εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, παρ' ὅλες τὶς παραλλαγὰς στὴν ἱστορικὴ του πορεία. Θὰ ἀναφερθῶ μόνον στὰ ἀρχαῖα χρόνια. Τὸν 8ο καὶ τὸν 7ον αἰῶνα π.Χ., ὅταν οἱ Ἕλληνες ἰδρύνουν ἀποικίες στὴν Ἀνατολικὴ καὶ στὴν Κεντρικὴ Μεσόγειο καὶ ἐμπλουτίζουν τὸν πολιτισμὸ τοῦ Αἰγαίου μὲ νέους ρυθμοὺς στὴν τέχνη καὶ νέα πολιτιστικὰ ἐπιτεύγματα — ὅπως εἶναι π.χ. ἡ χρῆσις τοῦ ἀλφαβήτου — ἡ Κύπρος διαδραματίζει σημαντικὸ ρόλο στὶς πολιτιστικὰς ἐπαφὰς ἀνάμεσα στὸ Αἰγαῖο καὶ τὴν Ἀνατολή, ἕνα ρόλο πανάρχαιον πὸν συνεχίζει ὡς τὶς μέρες μας.

Ὅταν ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος καὶ οἱ Διάδοχοι ἐξελληνίζουν τὴν Ἀνατολή, ἡ Κύπρος γίνεται πρόθυμος καὶ φυσικὸς δέκτης τῆς νέας ρωμαλέας φάσης τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ πὸν πῆγασε ἀπὸ τὴ Μακεδονία.

Δὲν θ' ἀναφερθῶ στὰ γνωστὰ ἱστορικὰ γεγονότα, στὴ βοήθεια πὸν πρόσφεραν στὸν Ἀλέξανδρον οἱ Κύπριοι κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς πολιορκίας τῆς Τύρου οὔτε στοὺς πολέμους ἀνάμεσα στοὺς Διαδόχους πὸν εἶχαν ὡς κατάληξιν τὴν περιληφθῆ ἡ Κύπρος στὸ βασίλειον τῶν Πτολεμαίων. Παίρνουμε ὡς δεδομένο πὸς ὁ Ἀλεξανδρινὸς πολιτισμὸς πῆγασε ἄμεσα ἀπὸ τὸν Μακεδονικόν, παρ' ὅλες τὶς ἰδιαιτερότητες πὸν παρουσιάζει στὴν ἐξέλιξίν του, γι' αὐτὸ δὲν θὰ προσπαθήσουμε νὰ δοῦμε σχολαστικὰ τὴν πηγὴν τῶν ἐπιδράσεων πάνω στὴν Κύπρον, ἀν δηλαδὴ εἶναι ἡ Μακεδονία ἢ ἡ Ἀλεξανδρεία. Σὲ μερικὰς ὁμως περιπτώσεις πὸν μᾶς βοηθοῦν χρονολογικὰ κριτήρια θὰ τὸ πράξουμε.

Ὁ τύμβος χόματος πάνω ἀπὸ ταφικὰ μνημεῖα δὲν εἶναι σὺνήθης φαινόμενον στὴν Κυπριακὴ ταφικὴ ἀρχιτεκτονικὴ. Παρουσιάζεται γιὰ πρώτη φορὰ τὸν 6ο αἰ. π.Χ. στὴ νεκρόπολιν τῆς Σαλαμίνας ὅπου, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἶχε εἰσαχθῆ ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία¹.

Τρεῖς σχεδὸν αἰῶνες ἀργότερα ὁ τύμβος παρουσιάζεται καὶ πάλιν στὴν ἴδια νεκρόπολιν. Ἀναφέρομαι στὸ γνωστὸ ὡς τὸ κενόταφιο τοῦ τελευταίου βασιλεῦς τῆς Σαλαμίνας Νικοκρέοντος (Εἰκ. 1), πὸν τὸ Τμῆμα Ἀρχαιοτήτων τῆς Κύπρου ἀνέσκαψε

1. V. Karageorghis, «Excavations in the Necropolis of Salamis» Vol. I. (Nicosia 1967), 121-122.

EIK. 1-2

CM.

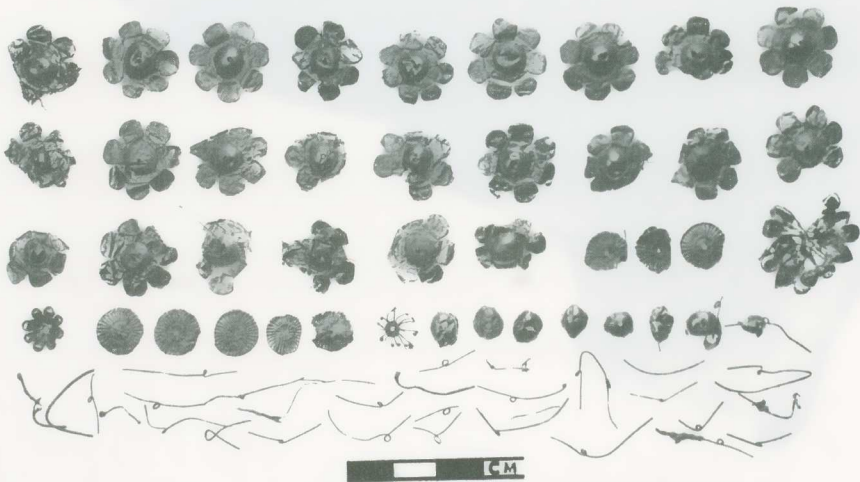
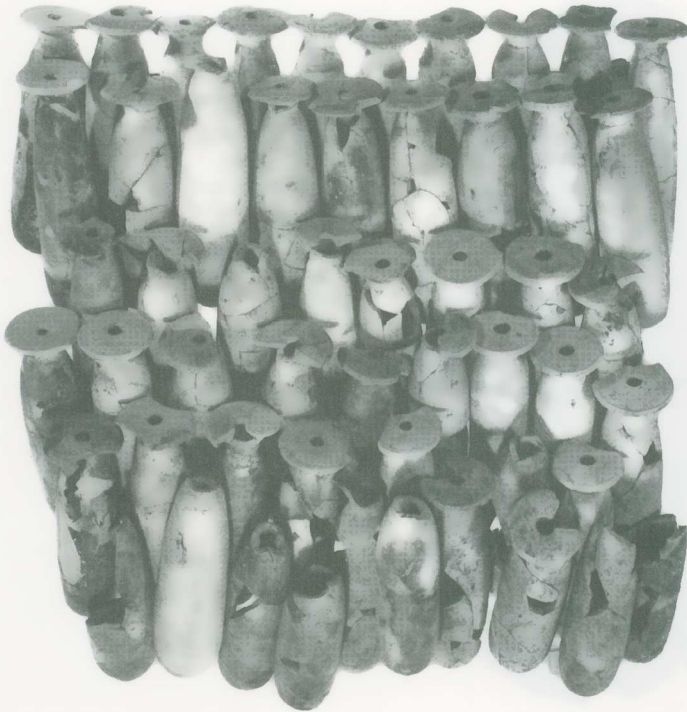

CM.

cm.

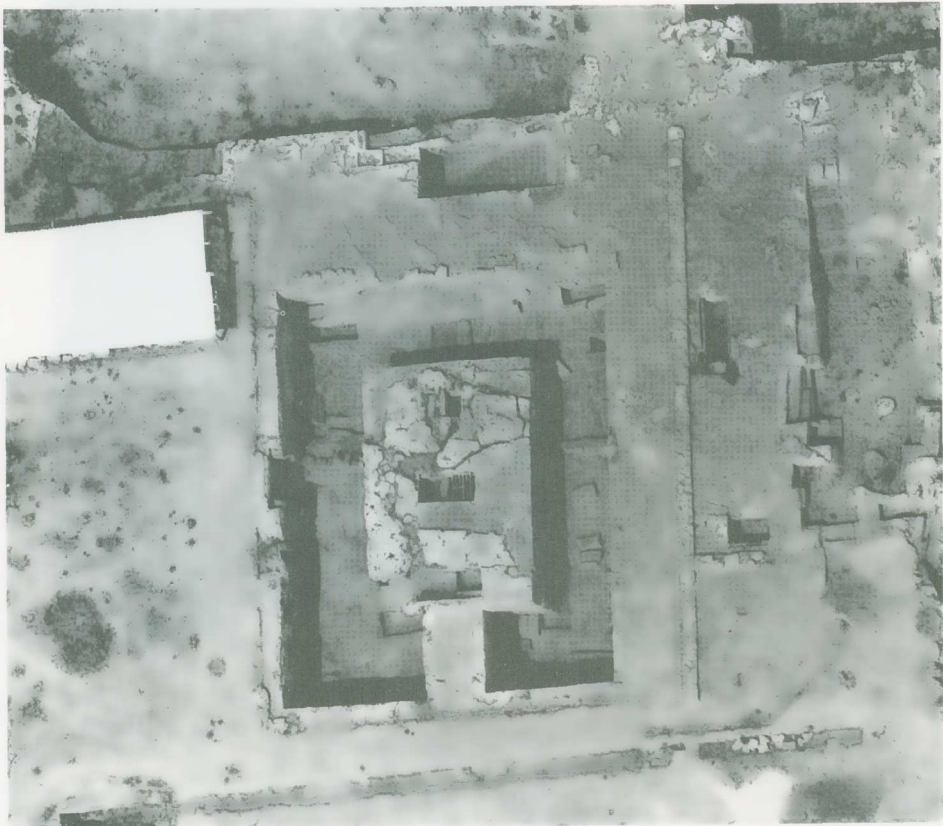
EIK. 7-8

■ ■ ■ C.M.

1 1 1 cm

τὸ 1964 καὶ δημοσιεύτηκε τὸ 1973². Μιὰ καὶ δὲν ὑπάρχει συνέχεια στὴν χρῆση τοῦ τύμβου ὡς ταφικοῦ μνημείου ἀπὸ τὸ 600 π.Χ. ὡς τὸ 300 π.Χ. εἶναι πολὺ φυσικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ τύμβος ἐπανεμφανίζεται στὴν Κύπρο ὡς ἀποτέλεσμα Μακεδονικῶν ἐπιδράσεων. Ὁ τύμβος ἢ «τούμπα» εἶναι χαρακτηριστικὸ ταφικὸ μνημεῖο τῆς Μακεδονίας, χωρὶς καμμιά παράδοση στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου.

Κάτω ἀπὸ τὸν τύμβο χώματος, ποὺ εἶχε ὕψος 10 μέτρων (ἀρχικὰ βέβαια θάταν πολὺ ψηλότερος) καὶ διάμετρο 52 μέτρων, βρέθηκε τετράπλευρη πλωθόκτιστη ἐξέδρα ποὺ μοιάζει μὲ βωμὸ κλασσικοῦ ρυθμοῦ, μὲ βαθμίδες στὶς τέσσερις πλευρές, καλυμμένες μὲ λευκὸ γύψινο ἐπίχρυσμα ποὺ δίνει τὴν ἐντύπωση μαρμάρινου κατασκευάσματος. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς ἐξέδρας ὑπῆρχε ράμπα. Στὴν ἐπίπεδη ἐπιφάνειά της ἦσαν καταφανῆ τὰ ἀποτελέσματα φωτιάς. Δὲν βρέθηκε κανένα ἴχνος ταφῆς, οὔτε ὅταν ἀφαιρέθηκαν ἀλλεπάλληλα στρώματα πλίνθων ὡς τὴν ἐπιφάνεια τοῦ βράχου. Οὔτε ἴχνος ὁστῶν ποὺ νὰ μαρτυροῦν κάποιοι εἶδους ταφῆ ἢ καύση νεκροῦ. Στὸ μέσο τῆς ἐξέδρας βρέθηκε σωρὸς ἀπὸ πέτρες καὶ χόματα ποὺ κάλυπταν τὰ ὑπολείμματα μεγάλης πυρᾶς (Εἰκ. 2): σ' αὐτὴ βρέθηκαν ἀπανθρακωμένοι σπόροι καὶ καρποί, προφανῶς πρὸς τιμὴ τῶν νεκρῶν, ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ τὸ ἔθιμο τῆς «πανσπερμίας» ἢ «παγκαρπίας» στὸν ἑλληνικὸ κόσμο. Ἀνάμεσα στὶς στάκτες καὶ τοὺς ἀνθρακες βρέθηκε πληθώρα ἀντικειμένων, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ξεχωρίζουν θραύσματα ἀγαλμάτων ἀπὸ ὦμὸ πηλὸ ποὺ σκληρύνθηκε ἀπὸ τὴ φωτιά. Τὰ ἀγάλματα αὐτὰ ἦσαν πλασμένα γύρω ἀπὸ τετράπλευρους πασσάλους ποὺ ἄφησαν τὰ ἀποτυπώματά τους καὶ ὁ πηλὸς στερεωνόταν μὲ σιδερένια καρφιὰ κατὰ διαστήματα πάνω στὴν ἐπιφάνεια τῶν πασσάλων. Ἀνάμεσα στὰ θραύσματα ξεχωρίζουν πέντε ἀνθρώπινα κεφάλια, ἓνα γυναικεῖο (Εἰκ. 3) καὶ τέσσερα ἀνδρικό. Ἀπὸ τὰ ἀνδρικό κεφάλια, τὰ δύο ἔχουν ἐξιδανικευμένα νεανικὰ πρόσωπα (Εἰκ. 4), ὅπως καὶ τὸ γυναικεῖο κεφάλι, τὰ ἄλλα δύο εἶναι πορτραῖτα μεσηλικῶν ἀνδρῶν μὲ ἔντονα προσωπικὰ χαρακτηριστικά (Εἰκ. 5). Ἀπὸ τὰ θραύσματα μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε πὼς ὑπῆρχαν πολὺ περισσότερα ἀπὸ πέντε ἀγάλματα, φυσικοῦ σχεδὸν μεγέθους. Ὁ ρυθμὸς τῶν κεφαλιῶν εἶναι βαθειὰ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ γλυπτικὴ τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Λύσιππος δημοουροῦσε τὸ πορτραῖτο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος παρουσιάζει ἓνα κεφάλι ἀλόγων ἀπὸ ἄψητο πηλὸ (Εἰκ. 6). Ξέρουμε πὼς τὸ πανάρχαιο ἔθιμο τῆς θυσίας ἀλόγων πρὸς τιμὴ τῶν νεκρῶν παρουσιάζεται στὴν Κύπρο ἀπὸ τὸν 8ο καὶ 7ο αἰ. π.Χ.³, ὅστερα ὅμως ἐξαφανίζεται. Στὴν Βερ-

2. *Idem.* «Excavations in the Necropolis of Salamis» Vol. III, (Nicosia 1973) 128-202.

3. *Idem.* «Excavations in the Necropolis of Salamis» Vol. I, 117-118.

ρίνα, σ' ένα από τους ασύλητους τάφους τῆς Μεγάλης Τούμπας, βρέθηκαν λείψανα ἀλόγων καὶ μεταλλικὲς ἵπποσκευές⁴. Ὅλες οἱ μαρτυρίες ἐπιβεβαιώνουν πὼς στὴν πυρὰ τοῦ νεκροῦ κήκαν τέσσερα ἄλογα μὲ τοὺς χαλινοὺς τους, ὅπως καὶ στὴν πυρὰ τοῦ Πατρόκλου. Ἡ πήλινη κεφαλὴ τοῦ ἀλόγου στὴν πυρὰ τοῦ κενοταφίου τοῦ Νικοκρέοντος εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ὑποκαθιστᾷ τὰ πραγματικὰ ἄλογα, ὅπως καὶ τὰ πήλινα ἀγάλματα εἶναι ὑποκατάστατα τῶν πραγματικῶν νεκρῶν. Ὅπως δὲ τὴν κεφαλὴ τοῦ ἀλόγου εἶναι ἕνα σημαντικὸ στοιχεῖο ποὺ δείχνει τὴν ἐπανεισαγωγή ἀπὸ τὴν Μακεδονία ἐνὸς ἐθίμου ποὺ εἶχε ἀτονήσει στὴν Κύπρο τρεῖς αἰῶνες πρὶν.

Πληθώρα ἄλλων ἀφιερωμάτων βρέθηκαν πάνω στὴν πυρὰ: ἀλάβαστρα ἀπὸ γύψο, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ πηλό (Εἰκ. 6), μὲ πολύχρωμο γραπτὸ διάκοσμο ἢ καλυμμένα μὲ λεπτὸ φύλλο χρυσοῦ σ' ὅλη τους τὴν ἐπιφάνεια. Παρόμοια ἐπίχρυσα ἀλάβαστρα, ἀπὸ γύψο ἢ πηλὸ καθὼς κ' ἄλλα ἐπίχρυσα ἀγγεῖα, βρέθηκαν στοὺς τάφους τοῦ Δερβενίου καὶ τῆς Αἰνείας. Ἡ τεχνικὴ αὐτῆ, γνωστὴ ὡς π ε τ ἄ λ ω σ ι ς, ἦταν πολὺ γνωστὴ στὴν Μακεδονία τὸν 4ο αἰ. π.Χ. Τὸ ἔλασμα τοῦ χρυσοῦ, σφουρηλατοῦσαν ἀνάμεσα σὲ δυὸ δέρματα οὕτως ὥστε νὰ ἀποκτήσῃ λεπτότητα κλάσματος τοῦ χιλιοστοῦ, καὶ μετὰ τὸ ἐπικολλοῦσαν στὴν ἐπιφάνεια τοῦ πηλοῦ καὶ τοῦ γύψου μὲ φυτικὴ κόλλα⁵. Στὴν περίπτωση τῶν πηλίνων ἀλαβάστρων σώζεται λευκὸ ἐπίχρυσμα μεταξὺ τοῦ φύλλου χρυσοῦ καὶ τῆς πήλινης ἐπιφάνειας.

Ἀπὸ τὴν πυρὰ συλλέξαμε μεγάλο ἀριθμὸ θραυσμάτων ἀπὸ στεφάνια, πήλινα ἢ χάλκινα, ἐπιχρυσωμένα ἢ δλόχρυσα (Εἰκ. 8). Τόσο ἡ μορφή τους ὅσο καὶ ἡ τεχνικὴ εἶναι γνωστότατες ἀπὸ στεφάνια ποὺ βρέθηκαν σὲ τάφους στὴν Μακεδονία, ὅπως γιὰ παράδειγμα στὴν Βεργίνα, στὴν Αἴνεια, στὸ Δερβένι καὶ ἄλλοι⁶.

Ἄφθονα ἦταν τὰ μεταλλικὰ ὑπολείμματα ἀσπίδων, πόρπακες καὶ ἀντιλαβές ἀπὸ χαλκὸ καὶ σίδηρο μὲ ἐμπέστο διάκοσμο ποὺ πανομοιότυπος παρουσιάζεται πάνω σὲ παρόμοια ἀντικείμενα ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία κ' ἄλλοι⁷. Θὰ σχολιάσω ἰδιαίτερα μερικὰ σοληνοειδῆ σιδερένια ἀντικείμενα ποὺ βρέθηκαν μαζὶ μὲ σιδερένιες αἰχμὲς δοράτων⁸. Ὁ Ἀνδρόνικος μελέτησε τὸ 1970 παρόμοια αἰνιγματικὰ ὡς τότε ἀντικείμενα ποὺ βρέθηκαν σὲ τάφο τῆς Βεργίνας, χρονολογούμενο στὰ 330/320 π.Χ. καὶ κατέληξε στὸ συμπέρασμα πὼς πρόκειται γιὰ τὶς ἐνώσεις τῶν δυὸ τμημάτων τοῦ

4. Παναγιώτης Β. Φάκλαρης, «Ἴπποσκευές ἀπὸ τὴ Βεργίνα», Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 41 (1986) 1-57.

5. Ἰουλία Βοκοτοπούλου, «Οἱ ταφικὸὶ τύμβοι τῆς Αἰνείας» (Ἀθήνα 1990), 27-28.

6. Eadem, 66-67.

7. Βλ. V. Karageorghis, «Excavations in the Necropolis of Salamis» Vol. III, 193-194.

8. I d e m, 194-195 μὲ τὶς σχετικὲς παραπομπές.

ξύλινου στελέχους Μακεδονικοῦ δόρατος, πὸν εἶναι γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομα σ ἄ ρ ι σ σ α (Εἰκ. 9). Θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ἐπίσης ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ σιδερένιων σπλεγγίδων⁹, πὸν μερικὲς ἦσαν ἐπίχρυσες, ὅπως καὶ οἱ Μακεδονικὲς σπλεγγίδες ἀπὸ τὸ Λεοβένι καὶ ἄλλοῦ.

Ἔχουμε ταυτίσει τὸ ταφικὸ μνημεῖο πὸν ἀνέφερα πῶς πάνω μὲ τὸ κενοτάφιο πὸν ἴδρυσαν οἱ Σαλαμίνοι πρὸς τιμὴ τοῦ τελευταίου βασιλιᾶ τῆς πόλεως Νικοκρέοντος καὶ τῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας, πὸν τάφηκαν κάτω ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῶν ἀνακτόρων τὸ 311 π.Χ. Τὸ τραγικὸ τέλος τῆς βασιλικῆς δυναστείας τῆς Σαλαμίνας ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ τοῦ Πτολεμαίου καὶ τοῦ Ἀντιγόνου, πὸν πολὺ παραστατικὰ μᾶς τὸ περιγράφει ὁ Διόδωρος¹⁰.

Τὰ ἀφιερώματα τῆς πυρᾶς, κυρίως τὰ πῆλινα ἀγάλματα, μποροῦν, ὅπως εἶπαμε, νὰ χρονολογηθοῦν στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἡ χρονολογία αὐτὴ συμπίπτει μὲ τὰ γεγονότα πὸν συντάραξαν τὴ Σαλαμίνα, ὅπως ἀναφέραμε πῶς πάνω. Τὸ 306 π.Χ. ὅταν ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς ἔγινε κύριος τῆς Κύπρου, διέταξε τὴν ταφὴ τῶν νεκρῶν τῶν πολέμων. «Ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος, «οὗτο δὲ λαμπρὰν καὶ καλὴν τὴν νίκην γενομένην ἔτι μᾶλλον ἐπικουσμῶν ὁ Δημήτριος εὐγνωμοσύνη καὶ φιλανθρωπία τοὺς νεκροὺς τῶν πολέμων ἔθαψε μεγαλοπρεπῶς καὶ τοὺς αἰχμαλώτους ἀφήκεν» (Πλούταρχον Δημήτριος, 17.1). Ἡ εἰσήγηση αὐτὴ ἐνισχύεται κι' ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὸ γέμισμα τῆς κορυφῆς τοῦ τύμβου τῆς Σαλαμίνας βρέθηκαν δεκάδες πέτρινοι καταπέλτες, ἀπ' αὐτοὺς πὸν τὸ 307 π.Χ. χρησιμοποίησε ὁ Δημήτριος κατὰ τὴν πολιορκία τῆς Σαλαμίνας. Μιὰ καὶ δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἀνευρεθοῦν κάτω ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῶν ἀνακτόρων πὸν καταστράφηκαν ἀπὸ πυρκαϊὰ τὰ νεκρὰ σώματα τοῦ Νικοκρέοντος καὶ τῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας, ὁ Δημήτριος θὰ διέταξε τὴν κατασκευὴ κενοταφίου γιὰ νὰ τιμῆση τοὺς «βιαιοθανάτους». Τοὺς προσφέρθηκε ταφικὴ πυρὰ μὲ πλούσια κτερίσματα. Καὶ ἐφ' ὅσον δὲν ἦσαν παρόντες νὰ μετέχουν στὴν τιμῆ, κατασκευάστηκαν ὁμοιώματά τους ἀπὸ πηλὸ πάνω σὲ ξύλινους πασσάλους, εἰδικὰ γιὰ τὴν τελετὴ. Τὰ ἀγάλματα ντύθηκαν μὲ ἐνδύματα καὶ στεφάνια καὶ στήθηκαν γύρω ἀπὸ τὴν πυρὰ. Ἡ ψηλὴ θερμοκρασία ἔψησε τὸν πηλὸ, μερικὰ ὅμως ἔπεσαν πρὶν σκληρυνθοῦν τελείως καὶ παραμορφώθηκαν, ὅπως δείχνουν μερικὰ ἀπὸ τὰ κεφάλια. Ὁ χρυσὸς τῶν στεφανιῶν ἔλυσσε καὶ περισυλλέξαμε, σὲ πολλὰς περιπτώσεις, πολυάριθμες σταγόνες χρυσοῦ. Μετὰ τὸ τέλος τῆς τελετῆς, τὰ λείψανα τῆς

9. *Idem*, 195.

10. *Idem*, 201-202; Donna C. Kurtz and John Boardman, «Greek Buerial Customs» (London 1971), 258; V. Karageorghis, «Les anciens Chypriotes. Entre Orient et Occident» (Paris 1990), 170-172.

πυρᾶς μαζεύτηκαν σὲ σωρὸ στὸ κέντρο τῆς ἐξέδρας κι' ἀπὸ πάνω τοὺς κατασκευάσθηκε ὁ τύμβος χώματος.

Δὲν θ' ἀναφερθῶ στὶς λεπτομέρειες τῆς ἀνασκαφῆς οὔτε καὶ σὲ μιὰ ἀτεκμηρίωτη εἰσήγηση πὼς πάνω στὴν ἐξέδρα ὑπῆρχε ξύλινο ναόσχημο κατασκευάσμα¹¹.

Ἡ ταφικὴ πυρὰ γιὰ τὴν κάυση τοῦ νεκροῦ καὶ ἡ προσφορὰ κτερισμάτων ἦταν γνωστὴ στὴ Μακεδονία. Στὴν πρόσφατη δημοσίευση τῶν τάφων τῆς Αἰνείας ἀπὸ τὴν κα Βοκοτοπούλου ἔχουμε μιὰ ζωερὴ εἰκόνα τῆς τελετῆς τῆς καύσης τοῦ νεκροῦ στὸν τάφο IV τοῦ τύμβου Β: «Ὁ νεκρὸς κἀκε πάνω στὴν νεκρικὴ του κλίνη, στεφανωμένη ἴσως μὲ τὸ στεφάνι πὸν βρέθηκε στὸ κέντρο τῆς πυρᾶς ... φορῶντας καταστόλιστα ἐνδύματα καὶ διάφορα προσωπικά του ἀντικείμενα...»¹².

Ὁ συσχετισμὸς ἀγαλμάτων ἀπὸ ἄφητο πηλὸ μὲ ταφικὴ πυρὰ μένει ὡς σήμερον μοναδικὸ φαινόμενο στὸ κενοτάφιο τοῦ Νικοκρέοντος. Μιὰ πρόσφατη ὁμως ἀνακάλυψη στὴ Μακεδονία ἴσως νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ στὸ συσχετισμὸ τοῦ ταφικοῦ αὐτοῦ ἐθίμου μὲ παρόμοια φαινόμενα στὸ Μακεδονικὸ χῶρο. Τὸ 1989, μέσα σὲ γέμισμα τάφου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. πὸν ἀνασκάφηκε στὴ Βεργίνα, καὶ πὸν ξεχωρίζει ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους τάφους τῆς περιοχῆς, βρέθηκαν περισσότερες ἀπὸ εἴκοσι ἕξη πῆλινες κεφαλές φυσικοῦ μεγέθους. Ἡ κυρία Κοτταρίδου, σὲ πρόσφατη προκαταρκτικὴ ἔκθεση, ἀναφέρει: «[Οἱ κεφαλές]... ὅπως φαίνεται, ρίχτηκαν μαζὶ μὲ τὰ χώματα καὶ τὶς πέτρες καί, καθὼς κατρακύλισαν, ἔσπασαν οἱ περισσότερες σὲ πολλὰ κομμάτια πὸν διασκορπίστηκαν σὲ ὅλο τὸ μῆκος τοῦ λάκκου. Οἱ κεφαλές, κατασκευασμένες μὲ μήτρα σὲ δύο κομμάτια (πρὸσωπο - πίσω μέρος κρανίου), εἶναι κενές στὸ ἐσωτερικόν, ὅπου διακρίνονται πολλὲς λεπτομέρειες σχετικὲς μὲ τὴν ἐπεξεργασία τους, καὶ ἀνοιχτὲς στὸ λαιμό, στὸ κάτω μέρος τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ὀριζόντιο τελείωμα. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου — βλέφαρα, ρομφόνια, ρυτίδες — τονίζονται μὲ τὴ βοήθεια χάραξης, ἐνῶ τὰ ἀδτιά καὶ τὰ διαδήματα εἶναι δουλεμένα χωριστά.

Οἱ μῆτρες τους ἦταν πολὺ καλῆς ποιότητος, ὥστόσο οἱ κατασκευαστικὲς λεπτομέρειες καὶ κάποιες μικροατέλειες στὸ φινίρισμα τῆς ἐπιφάνειάς τους δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι πρόκειται γιὰ ἔργα πὸν κατασκευάστηκαν μαζικὰ, μᾶλλον σὲ ἓνα τοπικὸ ἐργαστήριον, γιὰ νὰ «χρησιμοποιηθοῦν» σὲ κάποια τελετουργία(;) σχετικὴ μὲ

11. C. L. Cheal, «Early Hellenistic Architecture and Sculpture in Cyprus. Tumulus 77 at Salamis». (Doctoral Dissertation, 1957). Ἡ πυρὰ, ἂν ἐπρόκειτο γιὰ ναόσχημο ξύλινο κατασκευάσμα, θάπρεπε νᾶναι τεραστίων διαστάσεων. Στὴν πυρὰ τῆς ἐξέδρας τοῦ Τύμβου 77 ἐλάχιστα ἀπανθρακωμένα λείψανα ξύλου ἔχουν βρεθῆ.

12. Ο. Ρ. c i t., 78-81.

τὴν ταφή αὐτή, μετὰ τὸ πέρασ τῆς ὁποίας κρήθηκε σωστὸ νὰ ριχτοῦν στὸν ταφικὸ λάκκο, σὰν μιὰ ἀκόμη νεκρική προσφορά.

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ λαϊμὸς τους εἶναι ἀνοιχτὸς στὸ κάτω μέρος ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεση ὅτι ἦταν προσαρμοσμένα σὲ ἓνα ξύλινο στέλεχος-κορμό, πού, ὅπως συχνὰ μαρτυρεῖται γιὰ τὰ ἀρχαῖα «ξόανα», μπορούμε νὰ φανταστοῦμε ντυμένο, ὥστε νὰ δίνεται ἡ ἐντύπωση ἀγαλμάτων. Εἶναι πάρα πολὺ δύσκολο νὰ ἐρμηνευτῇ τὸ ἐντυπωσιακὸ ὅσο καὶ μοναδικὸ αὐτὸ εὔρημα πού ὡς τώρα δὲν γνωρίζουμε παράλληλά του, ὡστόσο θὰ μπορούσαν νὰ διατυπωθοῦν κάποιες σκέψεις πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή¹³. Ἡ κυρία Κοτταρίδου καταλήγει στὸ συμπέρασμα πὼς ἴσως πρόκειται γιὰ δαιμονικὲς φιοῦρες πού συσχετίζονται μὲ τὸν Κάτω Κόσμο καὶ μὲ ἄλλες θεϊκὲς μορφές. Πολὸ ὀρθὰ κάνει σύγκριση μὲ τὰ κεφάλια τοῦ κενοταφίου τοῦ Νικοκρέοντος.

Τὸ κενοτάφιο τοῦ Νικοκρέοντος, χρονολογούμενο στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. μὲ ὅλα τὰ Μακεδονικὰ στοιχεῖα πού ἀναφέραμε, δείχνει ἄμεση Μακεδονικὴ ἐπίδραση, ἀρκετὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τῶν Πτολεμαίων στὸ νησί, ὁπότε καὶ ἀρχίζει ἡ Ἀλεξανδρινὴ ἐπίδραση.

Τὰ ξένα ταφικὰ ἔθιμα καὶ ἡ ταφικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἀποτελοῦν πολιτιστικὰ στοιχεῖα πού δὲν ἀσπάζεται ἓνας λαὸς ἂν δὲν ὑπάρχει μιὰ βαθειὰ καὶ στενὴ σχέση μὲ τὴ χώρα τῆς προέλευσῆς τους. Γι' αὐτὸ θὰ συνεχίσουμε τὴν ἔρευνά μας μὲ τὴν παρουσίαση μιᾶς σειρᾶς ταφικῶν μνημείων πού βρέθηκαν στὴν Κύπρο καὶ πού ἔχουν ἀντίστοιχα στὴ Μακεδονία. Ἀναφέρω πρῶτα ἓνα μικρὸ πέτρινο ἀέτωμα μὲ ἀνάγλυφο διάκοσμο βλαστῶν πού ἀντιστοιχεῖ μὲ τὰ γραπτὰ ἀετώματα ἐπιτυμβίων στηλῶν πού βρέθηκαν στὴ Βεργίνα κ' ἄλλοῦ. Τὸ πέτρινο αὐτὸ ἀέτωμα βρέθηκε στὴν νεκρόπολη τῆς Ἀμαθούνας καὶ χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.¹⁴.

Ἡ νεκρόπολη τῆς Ἀμαθούνας μᾶς ἔχει δώσει ὡς σήμερα ἑπτὰ στηῆλες μὲ πολὺχρωμες γραπτὲς παραστάσεις πού δὲν διαφέρουν ἀπὸ τὶς γνωστὲς στηῆλες τῆς Βεργίνας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἀλεξάνδρειας. Ἐξ ἅπ' αὐτὲς βρῖσκονται στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. Στὶς πρόσφατες ἀνασκαφὲς στὴ νεκρόπολη τῆς Ἀμαθούνας βρέθηκε ἀκόμα μιὰ τέτοια στηῆλη (Εἰκ. 10). Τὸ μικρὸ παιδί πού στέκεται δίπλα στὴν καθημένη μορφή θυμίζει πολὺ μιὰ ἀπὸ τὶς στηῆλες τῆς «Μεγάλης Τούμπας» τῆς Βεργίνας¹⁵. Μιὰ ἄλλη στηῆλη, μὲ γραπτὴ ταινία στὸ πάνω μέρος, πάλι ἀπὸ τὴ Νε-

13. Α. Κοτταρίδου, «Βεργίνα 1989, Ἀνασκαφὴ στὸ Νεκροταφεῖο στὰ Β.Α. τῆς ἀρχαίας πόλης», Τὸ ἀρχαιολογικὸ Ἔργο στὴ Μακεδονία καὶ Θράκη 3 (1989), 1-3.

14. Α. Hermary, «Statuettes, sarcophages et stèles décorées», «La Necropole d'Amathonte Tombes» 113-357 (Etudes Chypriotes IX, Nicosia 1987), 71 no. 27, pl. LII.

15. I b i d., 72-75, no. 29, pl. LII.

κρόπολη τῆς Ἀμαθούντας καὶ τώρα στὸ Λοῦβρο¹⁶, θυμίζει τὴ στήλη τῶν ἀδελφῶν Ξενοκράτη Πιερίωνος καὶ Δρυκάλου Πιερίωνος, πάλι ἀπὸ τὴ Βεργίνα¹⁷.

Ἡ Ἀμαθούντα, γύρω στὰ χρόνια τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Α', ἐξελίσσεται σὲ σημαντικὴ ἐμπορικὴ πόλη. Ἀπὸ τὸ λιμάνι της, πὸν ἔκτισε ὁ Πτολεμαῖος ὁ Α', μεταφερόταν στὴν πρωτεύουσα τοῦ Πτολεμαϊκοῦ Κράτους, τὴν Ἀλεξάνδρεια, σιτάρια καὶ ξυλεία. Δὲν ἀποκλείεται οἱ στήλες νὰ ἀνήκουν σὲ τάφους ἀξιωματῶν τῶν Πτολεμαίων.

Ἐνα χαρακτηριστικὸ δεῖγμα Μακεδονικῆς ταφικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀνασκάφηκε πρὶν 60 χρόνια στὴ Νεκρόπολη τῆς Ἀμαθούντας ἀπὸ τὴ Σουηδικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἀποστολή. Κάτω ἀπὸ τὸ μῦθο χόματος ὕψους 2 μέτρων καὶ διαμέτρου 14 μέτρων βρέθηκε πέτρινος πίθος, τοποθετημένος σὲ λάκκο λαξευτὸ στὸν βράχο. Μέσα στὸν πίθο ὑπῆρχε ἀλάβαστρο, κλειστὸ μὲ κάλυμμα ἀπὸ γύψο βαμμένο κόκκινο. Γύρω ἀπὸ τὸ χεῖλος τοῦ ἀλαβάστρου ὑπῆρχε ἐπίχρυσο στεφάνι μὲ φύλλα μυρτιάς καὶ μέσα στὸ ἀλάβαστρο βρέθηκε ἡ σποδὸς νεκροῦ¹⁸.

Ἡ ἐντελῶς ἰδιάζουσα αὐτὴ ταφή χρονολογεῖται στὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. καὶ οἱ ἀνασκάφαντες τὸν τάφο συμπέραναν ὅτι θὰ ἦταν ὁ τάφος Πτολεμαίου ἀξιωματῶν, πὸν τάφηκε σύμφωνα μὲ τὰ ἔθιμα τῆς πατρίδας του¹⁹.

Πάλι στὴ νεκρόπολη τῆς Ἀμαθούντας βρέθηκαν, μέσα στὸ δρόμο συλημένου κτιστοῦ τάφου, κομμάτια δίφυλλης σκαλιστῆς πόρτας ἀπὸ ἀσβεστόλιθο²⁰, πὸν δὲν διαφέρει ἀπὸ τὶς μαρμάρεινες πόρτες τῶν Μακεδονικῶν τάφων²¹. Μιὰ τέτοια πόρτη πόρτα τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. βρέθηκε τελευταῖα στὸν Μακεδονικὸ τάφο τῆς Ποτειδαίας τῆς Χαλκιδικῆς καὶ βρίσκεται τώρα ἐκτεθειμένη στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης.

Ἡ Ἑλληνιστικὴ ταφικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, πὸν τώρα ὅμως ἀντανაკλᾷ τὴν ἐπίδραση τῆς Ἀλεξάνδρειας, συνεχίζεται ἀπὸ τὸν 3ο αἰ. π.Χ. καὶ μετὰ τὴν Πάφο, πὸν ἔγινε ἡ πρωτεύουσα τῆς Κύπρου ὅταν ἐπεκράτησαν στὸ νησὶ οἱ Πτολεμαῖοι.

16. *Idem*, «Les antiquités de Chypre. Sculptures» (Departement de Antiquités Orientales, Louvre, Paris 1989), 480, no. 994.

17. Μ. Ἀνδρόνικος, «Βεργίνα, οἱ βασιλικοὶ τάφοι» (Ἀθήνα 1984), 84, πιν. 44.

18. E. Gjerstad et al., «The Swedish Cyprus Exhibition» Vol. II, 136138, T. 26, fig. 46. 16-17.

19. *Ibid.*, 138.

20. Ἀδημοσίετη. Ἡ ἀναφορὰ γίνεται μὲ τὴν ἄδεια τοῦ ἀνασκάφαντος συναδέλφου κ. Μ. Λουλουτῆ.

21. Π.χ. Ἀνδρόνικος, *op. cit.*, 101.

Ἀναφέρουμε τοὺς λαξευτοὺς σὲ βράχο τάφους μὲ περιστύλιο (Εἰκ. 11), γνωστοὺς ὡς «Τάφους τῶν Βασιλέων»²², κι ἓνα ἄλλο θαλαμοειδῆ τάφο, λαξευμένο σὲ βράχο πάνω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὑπῆρχε τύμβος χόματος²³. Ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ὁ λαξευτὸς τάφος τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., μὲ ζωγραφιστὸ ἐσωτερικὸ διάκοσμο, πὸν θυμίζει τοὺς τάφους τοῦ γνωστοῦ νεκροταφείου Μουσταφᾶ Πασᾶ τῆς Ἀλεξάνδρειας.

Σ' ἓνα τάφο πὸν ἀνακαλύφθηκε τὸ 1979 ἀπὸ τὸν συνάδελφο Σ. Χατζησάββα, εἶναι καθαρὴ ἢ ἀνάμειξη στοιχείων ἀπὸ τὴν Αἰγυπτιακὴ ταφικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Μακεδονικῶν τάφων (Εἰκ. 12). Ὁ κλιμακωτὸς δρόμος τοῦ τάφου ὀδηγεῖ ὄχι σὲ αἶθριο ἀλλὰ σὲ τέσσερις πτέρυγες πὸν περιβάλλον ὀρθογώνιο βράχο, χαρακτηριστικὸ τῶν αἰγυπτιακῶν mastaba²⁴. Πάνω στὸν βράχο εἶναι λαξευμένες ταφικὲς θήκες. Χαρακτηριστικὸ τῆς Μακεδονικῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι τὸ ἀέτωμα καὶ ὁ δωρικὸς θριγκὸς, καθὼς καὶ ἡ χρῆση τοῦ κονιάματος, γιὰ κάλυψη ὄλων τῶν ἐπιφανειῶν τοῦ τάφου. Διαπιστώθηκαν πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸν γραπτὸ διάκοσμο τοῦ κονιάματος σὲ βαθὺ κόκκινο, γαλάζιο καὶ κίτρινο (Εἰκ. 13). Σημαντικὴ εἶναι ἡ ἀνακάλυψη δύο ἀετῶν πὸν διακοσμοῦσαν τὸν τάφο. Ὁ ἀετὸς εἶναι φυσικὰ τὸ σύμβολο τῶν Πτολεμαίων βασιλέων.

Στὴν Πάφο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ταφικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ ἄμεση ἢ ἔμμεση Μακεδονικὴ ἐπίδραση παρατηρεῖται καὶ στὴν ἀστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ὅπως ἀποκαλύπτουν οἱ τελευταῖες ἀνασκαφὲς πὸν ἔφεραν στὸ φῶς τὰ κατάλοιπα οἰκίας μὲ περιστύλια αὐλῆ, παρόμοια μὲ τὶς Ἑλληνιστικὲς οἰκίες τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου. Παρόμοια ἐπίδραση παρατηρεῖται καὶ στὴν τέχνη τῶν ψηφιδωτῶν. Τὸ πρῶτο ψηφιδωτὸ δάπεδο μὲ βότσαλα πὸν θυμίζει τὴν τεχνικὴ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Πέλλας βρέθηκε στὴν Πάφο.

Ἀπὸ τὰ μεμονωμένα ἀντικείμενα θὰ ἀναφέρω μονάχα ἓνα χάλκινο κράνος, (Εἰκ. 14) πὸν βρέθηκε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, στοὺς Γόλγους καὶ βρίσκεται σήμερα στὸ Κυπριακὸ Μουσεῖο²⁵. Ὁ ψηλὸς, κυρτὸς λόφος του πὸν καταλήγει σὲ κεφαλὴ πάπιας καὶ οἱ παραγναθίδες, σὲ σχῆμα κεφαλῆς κριοῦ, τὸ κατατάσσουν στὸν τύπο τῶν «θρακικῶν» λεγομένων κρανῶν τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.²⁶ κι' ἀσφαλῶς θὰ ἀνήκε σὲ Μακεδόνα ἢ Θράκα στρατιώτη πὸν ὑπηρετήσε στὴν Κύπρο, ὅπως

22. Σ. Χατζησάββα. «Μακεδονικὲς ἐπιδράσεις στὴν ταφικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Πάφου», «Πρακτικὰ τοῦ XII Διεθνοῦς Συνεδρίου Κλασσικῆς Ἀρχαιολογίας» τόμ. Δ', (Ἀθήνα 1988), 236, Πίν. 85.1.

23. *I b i d.*, 238, Πίν. 86.2-3.

24. *I b i d.*, 236-237.

25. B C H 101 (1977), 709-713, fig. 7a-c.

26. Ἀνδρόνικος, *o p. c i t.*, 140-141.

μερικές δεκαετίες ένωρίτερα ένας άλλος στρατιώτης από την Καρδία τῆς Θρακιῆς Χερσονήσου ἔπαισε γιὰ τὴν ἔλευθερία τοῦ νησιοῦ²⁷.

Ὁ Ἑλληνιστικὸς πολιτισμὸς, ὅπως εἶναι γνωστὸς ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ὡς τὴν Ρωμαϊκὴ περίοδο, ἐπηρέασε ποικιλότροπα τὴν Κύπρο. Ἀναζωογόνησε τὴν Ἑλληνικὴ παιδεία μὲ τὴν ἴδρυση τῶν Γυμνασίων στὶς διάφορες πόλεις τοῦ νησιοῦ, τῶν πρώτων δημόσιων σχολείων γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν τῶν στρατιωτικῶν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου στὴν ἀρχὴ καὶ πιὸ ὕστερα τῶν Πτολεμαίων ἀξιωματῶν, καθὼς καὶ τῶν ἰδίων τῶν Κυπρίων. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐπανασυνδέεται ἡ Κύπρος μὲ τὴν Ἑλληνικὴ πολιτιστικὴ παράδοση, ἀπὸ τὴν ὁποία τέσσερεις αἰῶνες ξένης κυριαρχίας τὴν εἶχαν ἀποπροσανατολίσει.

Ἀνανέωσε τὴν Ἑλληνικὴ τέχνη τοῦ νησιοῦ μὲ νέους ρυθμούς, ἐμπλουτισμένους μὲ τὶς νέες καλλιτεχνικὲς ἐπιδράσεις ποὺ οἱ Ἕλληνες καλλιτέχνες δέχτηκαν ἀπὸ τὴν Ἀνατολή. Ἡ διοικητικὴ εὐθύνη μιᾶς ἀχανοῦς αὐτοκρατορίας ὠδήγησε στὴν δημιουργία νέων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν θεσμῶν ποὺ ἔθεσαν τὰ θεμέλια ἐνὸς διοικητικοῦ ὄργανισμοῦ ποὺ παρόμοιο τοῦ δὲν εἶχε γνωρίσει ἐνωρίτερα ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ποὺ, σὲ μεγάλο βαθμὸ, ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπηρεάζη, ὡς σήμερα, τοὺς δημοκρατικούς θεσμοὺς τῆς νεώτερης κοινωνίας.

Τέλος, γιὰ πρώτη φορὰ ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, ποὺ βασιζόταν πάνω στὴ δεδομένη ἀνωτερότητα τοῦ Ἑλλήνα, συμφιλώνεται μὲ τοὺς ξένους πολιτισμοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ μπορεῖ νὰ μεταδώσῃ εἰρηρικὰ καὶ ἀποτελεσματικὰ τὰ μηνύματά του ἀπὸ τὴ Μακεδονία ὡς τὸ Ἀφγανιστὰν τῆς Ἀσίας.

Ἡ Κύπρος, ἀνάμεσα στὸ Αἰγαῖο καὶ τὴν Ἀνατολή, ὄχι μόνον δέχτηκε φυσιολογικά, ὅπως ὁ ὑπόλοιπος Ἑλληνισμὸς, τὴ νέα πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ τάξη ποὺ ἡ Μακεδονία ἐπέβαλε μὲ τὸν Ἀλέξανδρο καὶ τοὺς Διαδόχους, ἀλλὰ τὴ διατήρησε, τουλάχιστον τὴν πολιτιστικὴ, ἀκόμα καὶ ὑπὸ Ρωμαϊκὸ ζυγὸ, ἕως ὅτου μιὰ ἄλλη ἀναγέννηση, μὲ τὸ Βυζάντιο, ἀνανέωσε καὶ ἀναζωογόνησε τὴν Ἑλληνικὴ πορεία. Ἐτσι λοιπόν, ὅπως εἶπα καὶ στὴν ἀρχή, ἡ Κύπρος μετέχει πάντα στὴν κοινὴ μοῖρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

27. Β. Καραγιώργης, Ἀρχαία Κύπρος, ἀπὸ τὴ Νεολιθικὴ ἐποχὴ ὡς τὸ τέλος τῆς Ρωμαϊκῆς (Ἀθήνα 1978), 102-104, εἰκ. 201.